

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Sovietmečio skaitytojai: „eilinio“ poreikiai XX a. 8-ajame dešimtmetyje

2013-07-01

ŽURNALAS: METAI

TEMA: Literatūros skaitytojai

AUTORIUS: Loreta Jakonytė

DATA: 2013-07

Sovietmečio skaitytojai: „eilinio“ poreikiai XX a. 8-ajame dešimtmetyje

Loreta Jakonytė

Apie sovietmečio skaitytojus kol kas kalbama retai ir pernelyg apibendrintai, vieną požymį ar išankstinę prielaidą primetant visai auditorijai, pavyzdžiui, kad jie lengvai iššifruodavo ezopines užuominas, arba, priešingai, neatsiversdami grūdo knygas į lentynas kaip snobiško prestižo daiktą. Empirika grįstų tyrimų trūksta, nors skaitymo istorija yra neabejotinai aktuali literatūros istorijai, nes skaitytojas yra aktyvus literatūros lauko dalyvis, galįs pritarti ar priešintis kūrinio kodams, rašytojo siunčiamai žiniai ar valstybės diegiamai ideologijai, išrankumu skatinti vieną ar kitą problematiką, žanrus, stilistiką¹. Aiškinantis literatūros buvimą visuomenėje svarbu daugybė aspektų: kas, ką, kur ir kada skaitė, sau ar kitiems, tyliai ar garsiai, pasyviai ar aktyviai, knygas pirkto, skolinosi ar nugvelbė, ir, svarbiausia, kaip skaitinius suprato ir vertino². Rimantas Kmita, nagrinėdamas Sigitos Gedos kūrybos recepciją, priminė buvus neišsprususių, agresyvoką, tikrovės poezijoje reikalavusį 7-ojo dešimtmečio adresatą³, kurį peikė dar sovietmečio kritika⁴. Tomas Vaiseta, siekęs išmatuoti „realų skaitomumo lygį“ pagal knygų pardavimus bei bibliotekų apklausas ir panaudą, priėjo prie išvados, kad vėlyvojo sovietmečio skaitytojai buvo linkę kaupti ir tai, ko neskaitydavo, o knygų stygius, vertę griebti tai, ką pavyksta rasti čia ir dabar, atpratino nuo kritiško santykio su literatūra⁵. Vis dėlto kompleksinės išsklotinės, kuri smulkiau atskleistų auditorijos struktūrą, skaitytojų tipus, literatūros vartojimo mastą ir būdą, recepcijos plotį ir gylį, dar nėra.

Įvairiapusį ano meto skaitytojų pažinimą apsunkina šaltinių stoka ir rizikingas jų patikimumas, taip pat specifinės literatūros skaitymo aplinkybės, veikusios skaitytoją pirmiausia dėl politinės valdžios kišimosi: ji ribojo ir cenzūravo kūrinių pasiūlą (tai turi ilgalaikes pasekmes auditorijos skoniui ir įpročiams) bei stengėsi įvairiomis

priemonėmis paveikti interpretavimo kryptį, pavyzdžiui, leisdama specialius vadovus (atmenas, skaitymo planus), pasitelkdama bibliotekininkus, rengdama ideologizuotas skaitytojų konferencijas (tik keli iškalbingi pavadinimai: „Takais takeliais į didį kelią“, 1959; „Darbininkas – svarbiausias herojus“, 1972; „Spalio keliu“, 1977; „Ateistinė skaitytojų konferencija“, 1985). Panašių priemonių įgyvendinimas ir veiksmingumas – jau atskiras klausimas⁶, juoba konkretus literatūros turinys ilgainiui reikšmingai kito, pavyzdžiui, literatūros vakaruose buvo galima išgirsti cenzūros išbrauktų kūrinio vietų, o Rašytojų sąjungos padalinys ideologiškai raiškiu pavadinimu „Grožinės literatūros propagandos biuras“, nuo 1972 m. įsteigtas rūpintis literatūriniais susitikimais ir kitokia sklaida, vežiojo po Lietuvą anaipol ne glotnaus turinio dainuojamąją poeziją. Visą sovietmetį oficialus diskursas perdėtai akcentavo skaitytojo įtakingumą: anot būdingos frazės, socialistinės santvarkos išugdyta „masinė skaitytojų armija kelia ir savo reikalavimus literatūrai“⁷, – viena vertus, skaitytojas naudotas kaip dar viena priemonė daryti spaudimą rašytojams, kita vertus, daliai auditorijos suteikė pasitikėjimo ir motyvacijos aktyviai rašyti į spaudą ir reikšti savo skaitytojišką nuomonę (aktyvesniems parūpinta ir tribūna – įvairiuose leidiniuose buvo įvestos specialios skaitytojų rubrikos).

Tokių viešumos vaizdą esmingai papildė nūdien publikuojami amžininkų prisiminimai, liudijantys greta buvus „konspiracinį skaitymą“ (Marcelijaus Martinaičio įvardijimu⁸), ypatingas skaitytojų santalkas, dalijimąsi draudžiamomis knygomis, nuorašus, perpasakojimus, garsinius skaitymus, derybas su bibliotekininkais, savitą skaitymo tempą (vienos nakties skaitiniai). Šis fenomenas suteikia sovietmečio skaitytojų bendruomenei papildomą matmenį: ji ne tik natūraliai mozaikiška pagal skirtingą amžių, lytį, socialinę kilmę ir padėtį, išsilavinimą, skonį ir t. t., bet taip pat ryškiai pasidalijusi pagal prieinamos literatūros apimtį ir pobūdį. Skaitytojai, prisibraudavę prie vadinamųjų specialaus saugojimo fondų, gaudavę savilaidos leidinių, palaikę ryšius su išėivija, priklausę patikimųjų rateliams, turėjo privilegijuotai įvairesnę literatūros pasiūlą. Pavyzdžiui, Ingrida Korsakaitė prisimena, kad iki išnakčių pakaitomis su mama skaitė ką tik Čikagoje išleistą ir trumpam tėvo Kosto Korsako „lyg uždraustą vaisių“ iš kažkur parsineštą Birutės Pūkelevičiūtės romaną „Aštuoni lapai“ (1956)⁹; Tomas Venclova tėvo bibliotekoje galėjęs perskaityti Jono Aisčio, Bernardo Brazdžionio, Jurgio Savickio ir kitų išėivijos autorių knygas¹⁰; universiteto filologai per Jono Zinkaus seminarą vartydavo „Metmenų“ žurnalą¹¹. Tačiau ši skaitytojų dalis (daugiausia menininkai, mokslininkai, studentai) buvo maža ir pakankamai uždara, likusi visuomenė turėjo siauresnes pasirinkimo galimybes ir savo literatūrinę patirtį bei skonį formavo iš oficialiai leidžiamos lektūros.

Šiame straipsnyje aptariami būtent tokių sąlygiškai vadinamų „eilinių skaitytojų“ literatūriniai interesai 8-ajame dešimtmetyje, kuriuos liudija kultūrinės periodikos (laikraščio „Literatūra ir menas“, žurnalo „Pergalė“) redakcijų archyvai. Išlikę skaitytojų laišakai (absoliuti dauguma nespausdinti), siūlyti rankraščiai, atsakymai į anketas yra vienas iš svarbiausių skaitymo istorijos šaltinių, reprezentuojančių tam tikrą auditorijos dalį ir leidžiančių bent šiek tiek įveikti skaitymo istorijos dilemą tarp makro- ir mikroanalizės. Mat makrotyrimai, apdorojantys įvairius kiekybinius duomenis, pavyzdžiui, knygų kainas, vartotojų pajamas, platinimo tinklą, bibliotekų panaudą, sukuria apibendrintą skaitymo vaizdą, tačiau neatskleidžia, kaip literatūra skaitoma ir suprantama. Tuo požiūriu rezultatyvesni mikrotyrimai, iš dienoraščių, autobiografijų, asmeninių bibliotekų rekonstruojantys daug konkretesnę individualų

skaitymą. Tačiau tokio metodo trūkumas – kad remiamasi pavieniais ir išskirtiniais atvejais (juk, tarkim, dienoraščius rašyti ir ypač knygas juose aptarti linke anaipol ne visi socialiniai sluoksniai). O skaitytojų laišakai ir anketos sudaro specifinį skaitymo duomenų rinkinį, kuris yra konkretnesnis už stambiuosius statistikos pjūvius, bet neapsiriboja vien išskirtine, refleksyviausia skaitytojų grupe¹².

Sprendžiant iš archyvų, 8-ojo dešimtmečio literatūros skaitytojai buvo kur kas labiau išsilavinę nei keliolikos pirmųjų pokario metų adresatas¹³, antai beveik pusė 1976 m. surengtos „Literatūros ir meno“ anketos respondentų buvo baigę aukštąjį mokslą. Skaitytojų amžiaus skalė itin plati – nuo 17 iki 84 metų (aktyviausia grupė – tarp 25 ir 45), pagal gyvenamąją vietą yra iš įvairiausių Lietuvos miestų ir rajonų (bet vyravo Vilnius ir Kaunas). Profesijos – pačios įvairiausios: gydytojai, inžinieriai, architektai, juristai, pedagogai, tarnautojai, darbininkai (miškų ūkio, melioratorius, statybininkas ir kt.), ne vienas jų tvirtino kultūrinę spaudą skaitęs dešimtmečiais.

Žmonės vardijo daug patinkančių rašytojų, tačiau matyti didelis naujausios literatūros poreikis (pageidavo įvairių žanrų), pirmenybė teikiama jaunesnių kartų autoriams, didelio dėmesio sulaukė poezija. Jaunesni skaitytojai su aukštuoju išsilavinimu iš pageidautinų ypač išskyrė M. Martinaitį, Vytautą Bložę, Albiną Žukauską ir S. Gedą, nesyk minėjo Gražiną Cieškaitę, Juditą Vaičiūnaite, pastebėjo Antaną A. Jonyną, Janiną Degutytę, Violetą Palčinskaitę. Tad poetai, kuriuos R. Kmita išryškino kaip svarbius 7-8-ojo dešimtmečių poezijos modernintojus, dėl kurių reikšmės tuomet dar ginčijosi kritika, jau turėjo juos palaikančią auditoriją. Tiesa, net ir dėmesingiausi šių poetų skaitytojai nepraleisdavo progos kvestionuoti formos eksperimentus ar kūrėjo asmenybės brandą: pavyzdžiui, trisdešimt dvejų metų inžinierius iš Druskininkų Alfonsas Aleksandravičius, kaip įsimintinus išskyręs V. Bložės „Poeziją“ ir A. Žukausko „Atabradus“, manė, kad „bet kokią poetinę kalbą galima pateisinti, nes ne ji sudaro poezijos esmę. Įdomūs įvairaus braižo kūriniai, jei tik juose išreiškiamas savitas požiūris į audringą mūsų laikmetį, amžinąsias žmonijos problemas. Blogiau štai kas – nemaža dalis pradedančiųjų poetų labiau domisi forma, jų eilėraščiai manieringi, bet tuštoki, stokoja gilesnės minties, originalumo. Skaitydamas tokią poeziją, kartais jauti autoriaus neišprusimą. O nebūdamas asmenybe, nedaug ką gali pasakyti šiuolaikiniam skaitytojui“¹⁴.

Vis dėlto rašytojų hierarchijos viršūnėn skaitytojai sutartinai buvo įkėlę Justiną Marcinkevičių – jo kūryba ėtiko skirtingo pasirengimo ir interesų skaitytojams, nuo moksleivio iki aštuoniasdešimtmečio sargo. Poeto eilėraščiai vertinti už neįmantrumą, tikrą jausmą, „gebėjimą rasti atgarsį žmoguje“¹⁵, o dar dažniau išskiriamos jo istorinės dramos. Apskritai šio laikotarpio skaitytojai, nepriklausomai nuo amžiaus, išsilavinimo ir profesijos, buvo išalkę istorinės tematikos, entuziastingai reagavo į ją gvildenančius kūrinius. Pavyzdžiui, keturiasdešimt penkerių panevėžietė buhalterė prisipažino: „Skaitydama istorinius romanus, istorines dramatas (Grušas, Marcinkevičius), jaučiu ir prisimenu, kokius elgetiškus trupinius žinių apie senovės Lietuvą gavo mano karta mokyklos suole“¹⁶. Bronius Šimonis – miškų ūkio darbininkas, reto aktyvumo skaitytojas, rašęs sveikinimus ir Juozui Miltiniui – gyrė A. Žukausko kūrybą taip pat už istorinę tematiką: „Joje aš išžiūri vieną labai gerą bruožą – istorijos pėdsaką. Jai, istorijai, mūsų poetai ir apskritai literatūra tebėra labai skolinga“¹⁷. Net ir tokiu paradoksaliu atveju, kai skaitytojas siunčia Just. Marcinkevičiui ir kitiems rašytojams raudonspalvį sveikinimo atviruką Gegužės 1-osios

proga, jis vis tiek atskirai pamini istorinę dramą: „Mėgstu aš Jūsų poeziją. Man labai patinka Jūsų eilėraščiai. Taip pat paliko didelį įspūdį ir Jūsų drama „Mindaugas“, kurią mačiau Vilniaus teatre“¹⁸.

Kaip galima numanyti, skaitytojų bendruomenė nebuvo vienalytė, tad ir anketose greta literatūriškai sąmoningesnio, kryptingai atsirenkančio adresato buvo ir tokių, kurie skaitė ir vienodai vertino bemaž viską, kas buvo spausdinama. Kraštutiniškai eklektiškas skonis gana universaliai (skirtingoms šalims, įvairioms istorijos atkarpoms) būdingas mažesnio išsilavinimo fizinių profesijų atstovams, pavyzdžiui, šešiasdešimtmetis iš rajono su specialiuoju viduriniu išsilavinimu rašė, kad jam patinka Juozas Paukštėlis, Kęstutis Nastopka, Jonas Mačiukevičius, Janina Degutytė, Henrikas Algis Čigriejus („Ką jie parašo, visada atsidėjęs paskaitau“¹⁹), tik dar pageidautų humoro ir satyros. Paviršutiniškų literatūros vartotojų tipą reprezentuoja laiško „Pergalės“ redakcijai autorius, primygtinai prašęs atsiųsti kuo daugiau rašytojų nuotraukų su autografais, nes jo „hobby to reikalauja“, o pačią kolekciją pradėjęs rinkti dėl literatūros pomėgio; be to, nestokodamas pasitikėjimo dar pažada: „Tikėkite, aš atsiųsiu [savo eilėraščių – L. J.] į jūsų redakciją, paaiškinsite man, kas juose gero ir blogo“²⁰.

Gana striuki atsakymai į anketų klausimus, deja, retai detalizuoja skaitymo motyvą ir įspūdžius, iš kurių galėtume interpretuoti teksto suvokimo linkmę ir gylį. Kiek labiau „eiliniai“ literatūros vartotojai atsiskleidžia ne redakcijų užklausti, o savo iniciatyva rašytuose laiškuose ar recenzijose. Tačiau tai yra gana specifinė skaitančios bendruomenės dalis, kuriai paskata rašyti – tai noras ką nors literatūroje išsiaiškinti arba (dažniau) išlieti nepasitenkinimą. Šiuose komentaruose vyrauja naiviausias, tiesmukiausias santykis su literatūros tekstu, todėl skaitymo situacija, adresato kompetencijos atrodo gerokai prasčiau nei anketose išskylantis vaizdas. 8-ajame dešimtmetyje vis dar buvo skaitytojų, kuriems grožiniame tekste itin rūpėjo faktinis tikslumas: štai agronomas ir geodezininkas, išsilavinimą įgijęs dar tarpukario Lietuvoje ir dvidešimt aštuonerius metus išdirbęs pedagoginį darbą technikumė, 1978 m. pasiryžęs dalyvauti trumpos recenzijos konkurse, teigė: „Pagrindas rašyti buvo Vytauto Petkevičiaus parašyta nesąmonė apie geodezijos mokslą dramoje „Dainuojantis milžinkapis“. Nepretenduoju į „laureatus“, tačiau gal kartais mano iš širdies parašytą rašinį galit išspausdinti“²¹. „Literatūroje ir mene“ dirbusi Gražina Ramoškaitė šiam skaitytojui atrašė, kad jo teksto nespausdins, nes autorius kūrinio neanalizuoja, tik piktinasi rašytojo nenusimanymu geodezijos srityje.

Moderni poezija daliai auditorijos žadino prieštarigus jausmus, neretai trikdė ar kėlė pasipiktinimą. Spaudos skaitytojai stabtelėdavo prie eilėraščių, tačiau, neperprasdami naujos estetikos principų, neaprepdami kūrinio visumos, dirgliai užsikabindavo už kokios nors pavienės detalės. Būdingas laiškas, kuriame skaitytoja kritikuoja Algirdo Verbos eilėraštį „Tėviškės moterys“: „Jaunasis literatas savo mielos gimtinės moteris (aišku, tuo pačiu ir savo motiną, bobutę) prilygina prie senų varlių. Nežinau, gal tai labai meniška, bet man sukėlė pasibaisėjimą. Kaip mūsų darbščiosios moterys, kurias augina ir duoną, ir gėles ir miestus stato, visko nesuminėsi, prilyginamos prie senų kvarkiančių varlių. Aš Gerb. Redakcijos labai atsiprašau, aš nesirengiu kritikuoti jaunojo kūrėjo, nes pati neturiu jokio supratimo apie meną, tik norėčiau žinoti, ar tai labai gražu, ar madinga dabar taip rašyti“²². Įdomu, kad redakcijos darbuotojai šiuo ir kitais kartais mandagiai atlikdavo šviečiamąjį darbą. Jonas Strielkūnas skaitytojai

paiškinas: „Gerb. drauge, . Apie kvarkimą eilėraštyje nekalbama. O palyginimas – vizualinis: daržus ravinčios moterys iš tolo gali būti panašios į lėtai šokuojančias varles. Gal Jums šis palyginimas atrodo žeminantis, tačiau šiuolaikinėje poezijoje kaip tik vertinami netikėti, dažnai šiurkštoki palyginimai, o vengiama saldumo, sentimentalumo“²³. Jonas Jurkonis, prisistatęs kaip Kauno mėsos kombinato darbuotojas, Respublikinės meno saviveiklos žymūnas, 1979 m. irgi antrino, kad modernūs rašytojai, ypač poetai, rašo tuščiai ir nesuprantamai, o jam artimesni tradiciškesni kūriniai „apie gamtos vertę ir jos grožio išsaugojimą ir kitus vertingus gyvenimo reiškinius arba ir blogybes“, tokie autoriai kaip V. Petkevičius, Vladas Dautartas, Juozas Požėra, Vytautas Bubnys, Mykolas Sluckis²⁴.

Bene ryškiausias neabejotinai nuoširdžiai lietuvių poezija besidominčio, pagarbiai į literatūrą žvelgiančio ir sykiu naivaus poezijos skaitymo (ar bent neįgudusios išpūdžių raiškos) pavyzdys gali būti dar vienas recenzijų konkurso dalyvis – jau minėtas B. Šimonis. Pakiliu tonu jis bandė palyginti Teofilio Tilvyčio „Pradalges“, Maironio „Poeziją“ ir S. Gedos rinkinį „Mėnulio žiedai“: „Trys poetai – trijų knygų šviesuliai poezijos jūroje. Kam atiduoti asmeninę pirmenybę? Kietas riešutėlis atsakui. Pakopos atžvilgiu, – peršasi mintis laurus skirti – Gedai, – o pamatų tvirtume tik Maironiui ir Tilvyčiui. Išvada – visų trijų poezija gera ir reikalinga, širdžiai artima ir brangi.“ Toliau autorius intuityviai pateikia modernią išvalgą, kad literatūra skaitoma pagal skirtingus poreikius: „Tik gal būdamas artojas – Tilvytį, menininkas – Maironį, kosmonautas-mokslininkas – Gedą arčiau laikyčiau prie krūtinės ieškodamas atsako į gyvenimo tikslą...“ Kad ir būdamas uolus kultūrinių leidinių skaitytojas, B. Šimonis veikiausiai neįjautė disonanso tarp savo kalbėjimo ir skaitomų publikacijų, todėl tokiu rašiniu vylėsi lygiavertiškai dalyvauti literatūrinėje terpėje: „Būčiau labai patenkintas kad ši mano: „morzė“ – atsiliepimas rastų kertelę savaitraštyje, kad kiek padėtų bendram poezijos pakilimui šių dienų šviesoje“²⁵. Vis dėlto redakcija atsisakė jo rašinius spausdinti, motyvuodama nevykusiu sugretinimu.

Tokių skaitytojų, kurių supratimas ir kalbėjimas apie literatūrą smarkiai atitrūkęs nuo tuometės kūrybos tankio ar kritikos retorikos, 8-ajame dešimtmetyje pastebimai mažiau nei pokariu (arba jų korespondencinis aktyvumas prislopęs). Viešumoje kuriamai skaitymo atmosferai svarbu, kad literatūriškai mažiausiai išprususių skaitytojų žodis į spaudą vis dėlto neprasprūsdavo, bent jau ne taip gausiai, kaip buvo rašoma. Laikraštyje „Literatūra ir menas“ publikuojant ištraukas iš skaitytojų anketų būdavo atrenkami tekstai, darantys plačiai apsiskaičiusio ir sklandžiai apie literatūrą kalbėti sugebančio skaitytojo išpūdį. Atranka rodė tam tikrą literatūrinę politiką – formuoti išlavinto skaitytojo įvaizdį, pateikti etaloną, kaip skaitytojas galėtų ir turėtų kalbėti apie literatūrą. Tiesa, publikuojami žmonės nebuvo visai „eiliniai“ arba ilgainiui taps „neeiliniais“. Štai 1976 m. „Literatūra ir menas“ spausdino skaitytojų nuomones apie dešimtmečio pirmosios pusės poeziją. Ipolitas Ledas, Vilniaus universiteto Filosofijos katedros dėstytojas, grakščiomis formuluotėmis išskyrė M. Martinaičio rinkinį „Akių tamsoj, širdies šviesoje“ (1974): „dėl gaivaus žmogiškumo, didžiųjų gyvenimo vertybių teigimo, dėl organiško ryšio su mūsų liaudies pasaulėjauta bei kultūra, su jos istoriniu patyrimu, dėl pagarbos skaitytojui, pasitikėjimo jo kūrybingumu, poetine nuojauta“²⁶. Žurnalistas, rašytojas, literatūrologas Viktoras Alekna, tuomet pristatytas kaip aukštojo išsilavinimo pensininkas iš Jūrvintų rajono, į klausimą „Kuri 1975 metų poezijos knyga ryškiausiai atspindi dabarties socialines ir moralines problemas?“ atsakė drąsiai netrafaretiškai: „Poezijos rinkiniuose ieškau ne

receptų socialinėms ar moralinėms ligoms gydyti, o poezijos“²⁷. Dešimtos klasės moksleivis Valdas Kukulas rašė kaip profesionalus, pasaulio ir vietinę kūrybą išmanantis, savo nuomone pasitikintis kritikas: „Paskutiniųjų metų poezija, man regis, priartėjo prie pasaulinės poezijos tradicijų. Jau galima atsekti ir R. M. Rilksės, Š. Bodlero poetines mokyklas. Poezija kiek silpniau išreiškia mūsų tautos nacionalinį temperamentą“²⁸. Šį skaitytojų būrį paįvairino, tačiau apskritai jau egzotiškai skambėjo studentė filologė, pasigedusi „kovingumo, to gero, sveiko kovingumo, su pertekliumi švaistyto pokario metais“²⁹ ir išliekančia knyga nurodžiusi ketvirtąkart išleistą Eduardo Mieželaičio „Žmogų“.

Archyvinė medžiaga patvirtina, kad 8-ajame dešimtmetyje svarstymams ir skaitymams pribręsta populiariosios literatūros reiškinys, paskatinęs platesnę diskusiją apie literatūros tipus, paskirtį, vartojimo sferas. Pirmiausia viešumoje pastebimiau krustelėjo literatūros kritika: Vytautas Kubilius 1974 m. paskelbė straipsnį „Ar turėsime pramoginę literatūrą“³⁰, kuriame apibūdino šios literatūros specifiką ir pripažino jos savitą vertę, tuo prieštaraudamas nusistovėjusiam kategoriškai neigiamam sovietiniam požiūriui. V. Kubilius siūlė rašytojams nesigėdyti savo darbo, nesidangstyti didžiosios literatūros skraiste ir pabandė sudėlioti konkrečias knygas į „smagaus pasiskaitymo lentynėlę“. Jo tezės bakstelėjo į jautrią tuometinio literatūros lauko vietą – sovietinės literatūros rimtumo įvaizdį, pajudino įsitvirtinusių rašytojų pozicijas. Straipsnis ižeidė link pramoginės lektūros stumtelus autorius (atsakomąjį laišką redakcijai nusiuntė Romualdas Lankauskas), tačiau V. Kubilių gerai įsidėmėjo skaitytojai, daugybė jo publikaciją priskyre ryškiausiems „Literatūros ir meno“ tekstams, o dauguma apskritai pritarė kritiko mintims. V. Kubiliaus ir skaitytojų susikalbėjimą turbūt labiausiai lėmė tai, kad mokslininkas prabilo ir savaip reabilitavo literatūros rūšį, kurią mėgo, bet adekvačiomis sąvokomis atsiliepiamuose neįvardydavo auditorija; teigtume, kad populiariosios literatūros teises skaitytojai įsisąmonino ir pripažino kur kas greičiau nei rašytojų bendruomenė ar kritikų dauguma.

Straipsnis apie lengvesnio žanro literatūrą buvo viena iš priežasčių, kodėl V. Kubilius buvo toks populiarus tarp įvairiausių skaitytojų. Apskritai kitaip nei pokario auditorija, jautusi priešišumą ar nuobodulį literatūros kritikai, nemažai 8-ojo dešimtmečio adresatų pageidavo kritikos ir ja pasikliovė. Tarp įsimintinų publikacijų skaitytojai mini ne tik V. Kubiliaus (jo dažniausiai), bet ir K. Nastopkos, Alberto Zalatoriaus straipsnius. Antai juristas iš Jurbarko rašė norįs diskusijų apie šiuolaikinį romaną³¹, o autošaltkalvis keliskart akcentavo, kad nori „pasisakymo apie blogus kūrinius“. Kone besąlygišką skaitytojo pasitikėjimą literatūros kritika ir sumaištį išgirdus alternatyvias interpretacijas rodo patologo anatomo iš Kauno onkologinio dispanserio laiškas. Medikas prisipažino, kad rinkdamasis vertingas skaitytinas knygas vadovaujasi dar jaunystėje gautu mokytojo patarimu: „sužinosi skaitydamas kritikų straipsnius.“ „Literatūra ir menas“ esą jam daug padeda, „lavina skaitytojo skonį“, todėl jis jaučiasi „kritikos apviltas, jeigu joje atranda disonansą“³². Nustebintas V. Kubiliaus sugretinimo tarp Vytauto Sirijos Giros ir Justino Pilyponio, pasijutęs patekęs į klystkėlį, skaitytojas prašo vienareikšmio orientyro: „kaip suprasti kritiką? Vieni kritikai V. Sirijos Girą įvertino teigiamai, tuo tarpu V. Kubilius pasisakė priešingai. Kaip galutinai išsiaiškinti, ar V. Sirijos Gira yra tolygus J. Pilyponiui ir tikrai tarp kitko (kelionėje) skaitomas, ar J. Pilyponis tolygus V. Sirijos Girai?“³³

Sovietmečio visuomenės poreikį knygai, kilusį deficitą sociologai dar Atgimimo

išvakarėse vertino kontroversiškai³⁴, o apie knygų laikojuos (ne skaitytojus) diskutuota ir 8-ajame dešimtmetyje. Pavyzdžiui, Kazys Ambrasas (tuomet „Vagos“ vyr. redaktorius) juos minėjo TSRS rašytojų VI suvažiavime 1976-aisiais³⁵. Tačiau kultūrinės spaudos archyvai iškalbingai parodo padėtį ir požiūrį tų, kurie ieškojo knygos iš alčio skaityti, o ne pasipuikuoti užpildyta sekcijos lentyna. Visą dešimtmetį redakcijoms buvo siunčiami nusiskundimai dėl knygų „bado“. Juose pasitaiko netikėtų anuometinių realijų, pavyzdžiui, kad susitikimuose su lietuvių rašytojais auditorijai siūlomos jų knygos tik rusų kalba (konkretus atvejis – atvykus Just. Marcinkevičiui su Laimonu Noreika)³⁶. Anuometinio skaitytojo įsitikinimu, 20 000 egzempliorių tiražas, kurio dalis patenka į bibliotekas, esąs tikrai nepakankamas, nes argi gali šimtatūkstantiniam Panevėžiui pakakti 500– 700 egzempliorių Juozo Baltušio knygos?³⁷ Vis dėlto anketų duomenys rodo, kad lietuvių rašytojams didelę konkurenciją kėlė užsienio literatūra – jos poreikis nemažėjo nuo pokario metų, kartojosi prašymai (daugiausia iš jaunesnių aukštojo išsilavinimo žmonių) skelbti daugiau kūrinių iš svetur arba bent jau nuolat juos išsamiai pristatyti.

Net plono archyvinės medžiagos pluošto apžvalga liudija, kad sovietmečio skaitytojų bendruomenę sudarė labai skirtingos, savo polinkiais, praktika, patirtimi ir įgūdžiais nutolusios skaitytojų grupės. Tad ir mąstant apie lietuvių literatūros funkcionavimą, poveikį, ezopiškumą būtina atsižvelgti į adresatų grupes. Reikšmingais 8-ojo dešimtmečio „eilinio skaitytojo“ poslinkiais galima laikyti ypatingą poreikį istorinėms temoms, išaugusį dalies skaitytojų literatūrinį išprusimą, susidariusią gana palankią terpę moderniai poezijai, dėmesį populiariajai literatūrai (bent jau jos refleksijai, ar bendriau – literatūros reiškinių įvairinimui). Tikėtina, kad archyvuose užfiksuoti skaitytojai buvo ne parodinė ar snobiška visuomenės dalis, o iš tikrųjų skaitanti (tegu pagal savo galimybes), sąmoninga bendruomenė. Surinkus daugiau medžiagos šia tema iš kitų šaltinių ir laikotarpių galbūt išeitų visapusiškesnė sovietmečio skaitytojo dėlionė.

1 The History of Reading / Ed. by Shafquat Towheed, Rosalind Crone and Katie Halsey. – London and New York: Routledge, 2011. – P. 3.

2 Crone R., Halsey K., Hammond M., Towheed S. The Reading Experience Database 1450–1945 (RED) // The History of Reading. – P. 429.

3 Kmita R. Ištrūkimas iš fabriko: modernėjanti lietuvių poezija XX amžiaus 7–8 dešimtmečiais. – Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009. – P. 90, 96.

4 P.vz., Vincas Kuzmickas straipsnyje „Literatūra skaitytojų teisme“ rašo: „Bene žemiausias skaitytojo lygis yra toks, kai nesuvokiama literatūros kūrinio meninė tiesa – vulgarios pastangos viską matuoti protokolišku „tikroviškumu“ neatsižvelgiant į elementariausius estetikos bei meninės kūrybos dėsnius.“ Žr.: Šiuolaikinės kritikos problemos. – Vilnius: Vaga, 1975. – P. 381.

5 Vaiseta T. Snobai, skolininkai ir Lenino raštų plėšytojai (vėlyvojo sovietmečio skaitytojų polinkiai) // Naujasis židinys-Aidai. – 2012. – Nr. 3. – P. 178–186.

6 Pavyzdžiui, bibliotekų „masinio darbo“ pobūdį ir (ne)veiksmingumą analizavo T. Vaiseta straipsnyje „Informacijos hierarchija vėlyvuosiu sovietmečiu: bibliotekų

atvejis“. Žr.: Informacijos mokslai. – 2012. – Nr. 60. – P. 116–134.

7 Galinis V. Dabartinė literatūra ir estetinis visuomenės auklėjimas // Literatūra ir kalba. – T. VI. – Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1962. – P. 34.

8 Martinaitis M. Lietuviškos utopijos. – Vilnius: Tyto alba, 2003. – P. 18.

9 Korsakaitė I. Ratelio ritmu // Rubinaitis. – 2000. – Nr. 4. – P. 3.

10 Dvi Tomo Venclovos gyvenimo knygos: pokalbis su poetu, vertėju, literatūros tyrinėtoju Tomu Venclova. Kalbėjosi Leonas Peleckis-Kaktavičius // Varpai. – 2002. – P. 14–29.

11 Martinaitis M. Lietuviškos utopijos. – P. 24.

12 Gerrard T. New Methods in the History of Reading: ‚Answers to Correspondents‘ in The Family Herald, 1860–1900 // The History of Reading. – P. 379–380.

13 Apie 1945–1960 m. skaitytojų sudėtį, pasirengimą ir domę literatūrai žr.: Jakonytė L. Pradiniai štrichai ankstyvojo sovietmečio skaitytojo portretui // Colloquia. – Nr. 27. – 2011. – P. 79–96.

14 Tavo nuomonė, skaitytojau [Alfonsas Aleksandravičius] // Literatūra ir menas. – 1976. – Gegužės 29.

15 Tavo nuomonė, skaitytojau [Ričardas Rimka] // Literatūra ir menas. – 1976. – Gegužės 22.

16 [„Literatūra ir menas“, anketa, 1976]. – Lietuvos literatūros ir meno archyvas (toliau – LLMA). – F. 45. – Ap. 1. – B. 55.

17 Tavo nuomonė, skaitytojau [Bronius Šimkus] // Literatūra ir menas. – 1976. – Rugsjūčio 7.

18 Kazys Valbikas, laiškas „Pergalės“ redakcijai, 1971 04 28. – LLMA. – F. 28. – Ap. 1. – B. 62. – L. 6.

19 [„Literatūra ir menas“, anketa, 1976]. – LLMA. – F. 45. – Ap. 1. – B. 55.

20 Antanas Želvys(?), laiškas „Pergalės“ redakcijai. – LLMA. – F. 28. – ap. 1. – b. 62. – L. 45.

21 Aleksandras Mensonas, laiškas „Literatūros ir meno“ redakcijai, 1978 02 15. – LLMA. – F. 45. – Ap. 1. – B. 63. – P. 8.

22 S. Šabūnienė, laiškas „Literatūros ir meno“ redakcijai, [1976]. – LLMA. – F. 45. – Ap. 1. – B. 52. – L. 148–149.

23 Jonas Strielkūnas, laiškas S. Šabūnienei, 1976 07 15. – LLMA. – F. 45. – Ap. 1. – B. 52. – L. 147.

- 24 Jonas Jurkonis, laiškas „Literatūros ir meno“ redakcijai, 1979 02 12. - LLMA. - F. 45. - ap. 1. - b. 67.
- 25 Bronius Šimonis, laiškas „Literatūros ir meno“ redakcijai, 1979 03 26. - LLMA. - F. 45. - ap. 1. - b. 67. - l. 45-47.
- 26 Tavo nuomonė, skaitytojau [Ipolitas Ledas] // Literatūra ir menas. - 1976. - Liepos 3.
- 27 Tavo nuomonė, skaitytojau [Viktoras Alekna] // Literatūra ir menas. - 1976. - Gegužės 22.
- 28 Tavo nuomonė, skaitytojau [Valdas Kukulas] // Literatūra ir menas. - 1976. - Liepos 3.
- 29 Tavo nuomonė, skaitytojau [Romualda Beinoravičiūtė] // Literatūra ir menas. - 1976. - Gegužės 22.
- 30 Kubilius V. Ar turėsime pramoginę literatūrą // Literatūra ir menas. - 1976. - Liepos 5.
- 31 [„Literatūra ir menas“, anketa, 1976]. - LLMA. - F. 45. - Ap. 1. - B. 55.
- 32 V. Ilgevičius, laiškas „Literatūros ir meno“ redakcijai, 1976 08 26. - LLMA. - F. 45. - Ap. 1. - B. 53. - L. 70-71.
- 33 Ten pat.
- 34 Gaidys V., Rapoportas S. Anoniminė šiuolaikinio skaitymo stichija // Šiandienos pasaulis ir literatūra. - Vilnius: Vaga, 1989. - P. 205-223.
- 35 Ambrasas K. Rašytojas-knyga-skaitytojas // Literatūra ir menas. - 1976. - Liepos 10.
- 36 Laiškas „Literatūros ir meno“ redakcijai. - LLMA. - F. 45. - Ap. 1. - B. 67. - L. 69.
- 37 Ten pat.